

dr hab. Tadeusz Zembrzuski*, prof. UW (Uniwersytet Warszawski)

Postępowanie cywilne

Postępowanie cywilne rozwija się zazwyczaj na tle konfliktu dwóch racji i interesów indywidualnych, gdyż zawarte w normach prawa cywilnego nakazy i zakazy wielokrotnie bywają nieprzestrzegane przez strony stosunków prawnych, z czym wiąże się potrzeba **udzielenia ochrony prawnej** przez Państwo, która w zasadniczym stopniu jest realizowana na drodze sądowej. Sąd będący organem państwa, pełniąc swoje funkcje w zakresie sprawowania wymiaru sprawiedliwości, udziela ochrony prawnej, której odzwierciedleniem jest władcza decyzja podjęta w wydawanym orzeczeniu. Rolę sądów podkreśla Konstytucja RP, zgodnie z art. 177 Konstytucji¹ sądy powszechne sprawują wymiar sprawiedliwości we wszystkich sprawach, z wyjątkiem spraw ustawowo zastrzeżonych do właściwości innych, szczególnych sądów. **Wykonywanie wymiaru sprawiedliwości** jest realizacją roszczenia procesowego, które może, lecz nie musi obejmować zastosowania prawa cywilnego materialnego. Podstawowym aktem prawnym obsługującym prawo sądowe jest ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego², obowiązujący od stycznia 1965 r., wielokrotnie nowelizowany (niemal 300 razy) i poddawany daleko idącym zmianom w zależności od założeń ustrojowych, dokonujących się przemian społecznych, gospodarczych i politycznych.

Między **prawem cywilnym materialnym** a **prawem procesowym** (postępowaniem cywilnym) zachodzi ścisły związek, chociaż pierwsze z nich zaliczane jest do prawa prywatnego, a drugie do prawa publicznego. Istnienie norm materialnoprawnych przesądza o konieczności tworzenia norm proceduralnych. Postępowanie sądowe umożliwia bowiem konkretyzację i realizację norm prawnych z zakresu prawa cywilnego. Prawo materialne bez norm procesowych byłoby nieprzydatne i „bezbronne”, gdyż nie istniałyby mechanizmy zapewniające ochronę i realizację praw prywatnych. Wydanie wyroku i jego uprawomocnienie się wprowadza stan pewności prawnej zaburzony powstaniem sporu wokół określonego stosunku cywilnoprawnego. W drugą stronę, postępowanie cywilne mogłoby wprowadzić istnieć bez prawa materialnego, lecz orzekanie musiałyby wówczas opierać się wyłącznie na zasadach słuszności.

Prawo procesowe cywilne obejmuje zespół norm określających organizację oraz przebieg postępowania przed sądem. Pierwsze z nich określają, w jaki sposób postępowanie zostało urządzone, drugie odnoszą się do wszczęcia, przebiegu

* www.zembrzuski.eu

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483; dalej jako: Konstytucja.

² Dz.U. z 2020 r. poz. 1575 ze zm.; dalej jako: k.p.c.

i zakończenia postępowania, czyli jego dynamiki. Postępowanie cywilne jest sposobem ochrony praw podmiotowych, umożliwia przede wszystkim rozstrzygnięcie sporów prywatnoprawnych. Polega na rozpoznawaniu przez sądy **spraw cywilnych** rozumianych zgodnie z art. 1 k.p.c. jako sprawy ze stosunków z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa pracy, jak również sprawy z zakresu ubezpieczeń społecznych oraz inne sprawy, do których przepisy k.p.c. stosuje się z mocy ustaw szczególnych.

Sprawa cywilna może być rozpoznawana według różnych reguł, w zależności od charakteru sprawy i podmiotów biorących w niej udział. Wyróżnia się dwa **tryby postępowania** – proces (postępowanie procesowe) jako zasadniczy tryb oraz postępowanie nieprocesowe. *Gros* spraw jest rozpoznawanych w trybie procesowym opartym na zasadzie dwustronności, w którym powód i pozwany toczą spór dotyczący faktów i ich oceny prawnej, a obrona interesów indywidualnych spoczywa przede wszystkim na samych stronach. Ustawa wprowadzająca bowiem domniemanie, że sprawę cywilną rozpoznaje się w procesie. Tryb nieprocesowy jest skonstruowany na zasadzie uczestnictwa; w tym wypadku zainteresowanym w sprawie jest każdy, czyich praw dotyczy wynik postępowania, jeżeli weźmie w nim udział, to staje się uczestnikiem. Wykreowanie specjalnego trybu dla niektórych spraw (zazwyczaj o większym znaczeniu dla interesu publicznego) jest podyktowane – na ogół – ich odmiennością wynikającą z prawa materialnego. W trybie nieprocesowym są rozpoznawane m.in. określone sprawy z zakresu prawa osobowego (np. sprawy o ubezwłasnowolnienie), rodzinnego, opiekuńczego i kurateli (np. sprawy o przysposobienie), prawa rzeczowego (np. sprawy o stwierdzenie zasiedzenia) czy prawa spadkowego (np. sprawy o dział spadku). Tryb ten ma zastosowanie wtedy, gdy ustawa wyraźnie tak stanowi. Dzięki powyższemu mechanizmowi każdy rodzaj sprawy ma swoje miejsce w postępowaniu cywilnym, przy czym o jej przyporządkowaniu do danego trybu decyduje ustawa (np. sprawy o stwierdzenie nabycia spadku są rozpoznawane w postępowaniu nieprocesowym, ale już spór o zachówek odbywa się według reguł procesowych). Niekiedy mamy do czynienia ze swoistym przenikaniem się trybów. Przykładowo w ramach rozpoznawanej w procesie sprawy o rozwód sąd może orzec o podziale majątku dorobkowego małżonków. Jeżeli jednak żądanie takie zgłoszone zostanie osobno już po ustaniu małżeństwa, to sprawa zostanie rozpoznana w postępowaniu nieprocesowym. Prawidłowe zakwalifikowanie sprawy i rozpoznanie we właściwym trybie, przy zastosowaniu odpowiednich przepisów procesowych, jest obowiązkiem sądu.

Różnorodność i bogactwo spraw rozpoznawanych w trybie procesowym powoduje konieczność tworzenia odrębnych reguł i modyfikacji odnoszących się do niektórych kategorii spraw. Za wprowadzeniem odrębności mogą przemawiać różne względy, takie jak charakter i waga społeczna określonych spraw, ich szczególne właściwości czy potrzeba uproszczenia i przyspieszenia postępowania.

W wypadkach przewidzianych w k.p.c. sąd rozpoznaje sprawy według przepisów o **postępowaniach odrębnych**. Takie szczególne rozwiązania przewidziano m.in. w sprawach małżeńskich, w sprawach ze stosunków między rodzicami a dziećmi, w sprawach gospodarczych czy w sprawach z zakresu prawa pracy. Przyspieszony charakter mają m.in. postępowania nakazowe, upominawcze i uproszczone.

Proces cywilny jest stosunkiem prawnym zachodzącym między sądem, powodem i pozwanym. Wzajemne powiązania i zależności między tymi podmiotami tworzą treść procesu. Postępowanie cywilne obejmuje zróżnicowane działania podmiotów, zarówno sądu, jak i stron oraz uczestników postępowania, stanowi zespół elementów powiązanych w logiczną całość. Dokonywane w ramach procesu czynności podmiotów, począwszy od czynności wszczynającej postępowanie w postaci wytoczenia powództwa, kreują stosunek prawnoprosesowy o charakterze publicznoprawnym.

Czynności stron stanowią przejaw uprawnienia do działania, mają charakter fakultatywny. Nie mają samodzielnego znaczenia dla postępowania, lecz stanowią materiał i podstawę dla czynności sądu (np. złożenie przez stronę wniosku o zabezpieczenie dowodu kreuje obowiązek sądu jego rozpatrzenia). Poszczególne **czynności procesowe** stanowią bodziec do podjęcia kolejnej czynności procesowej, a kolejna wiąże się z podjęciem następnej. Proces rozwija się zatem dzięki dokonywanym czynnościom procesowym, pozostającym ze sobą w stosunku przyczyny i skutku, przy czym czynności te, co do zasady, ze względu na formalizm prawa procesowego nie mogą być dokonywane w dowolny sposób, w dowolnej formie i w dowolnym terminie, lecz w konkretny sposób określony przepisami prawa procesowego. Czynności procesowe tworzą proces, wyrażają jego dynamikę. Są dokonywane w ramach procesu, kreują poszczególne fazy postępowania. Samo pojęcie „proces” pochodzi z łacińskiego terminu *processus*, oznaczającego uporządkowany ciąg zdarzeń zachodzących po sobie. Co do zasady, fazowy rozwój procesu przebiega w sposób linearny. Finałem procesu jest wydanie orzeczenia kończącego postępowanie, zatem jego kulminacją jest zazwyczaj rozstrzygnięcie sporu przez sąd, który w formie wyroku dokonuje oceny zasadności przedstawionych żądań. Sąd pełni rolę decydenta, chociaż działa w sposób ograniczony, w granicach dyspozycji i wniosków stron. Powinien on skontrolować z punktu widzenia faktycznego i prawnego zasadność przedstawionych przez strony żądań.

Czynności procesowe są ukierunkowane na skutek procesu w postaci rozstrzygnięcia, które może być zarówno merytoryczne (co do istoty sprawy), jak i niemerytoryczne (co do kwestii formalnych). Zagadnienia procesowe wyprzedzają zagadnienia materialnopravne w zakresie stosowania prawa. W procesie występuje zarówno **sfera prawnoprosesowa** (formalna), jak i **materialnopravna**, jednak wadliwości związane z pierwszą z nich mogą czynić niedopuszczalnym rozstrzygnięcie o zasadności powództwa. Prowadzenie sporu jest bowiem uzależnione od istnienia przesłanek procesowych, które decydują nie tylko o wszczęciu

postępowania, lecz także warunkują możliwość merytorycznego rozstrzygnięcia sprawy. Niewystępowanie przeszkód procesowych (np. brak drogi sądowej, brak jurysdykcji krajowej, brak zdolności sądowej czy zdolności procesowej) umożliwia rozstrzygnięcie co do zasadności powództwa przez jego uwzględnienie (zasądzenie świadczenia, ustalenie bądź ukształtowanie prawa) albo oddalenie.

Celowe jest skrótowe przedstawienie **faz i elementów postępowania** – wszczęcia, rozwoju i zakończenia, którego efektem końcowym powinno być rozstrzygnięcie co do istoty sprawy zawarte w orzeczeniu kończącym postępowanie w sprawie. Zaprezentowane niżej stadia mogą się przejawiać w zróżnicowanych zakresach, a sekwencje nie zawsze dotyczą istoty sprawy, gdyż mogą pojawiać się zagadnienia określane mianem wypadkowych czy ubocznych (np. postępowanie o zwolnienie od kosztów sądowych, postępowanie o wyłączenie sędziego, postępowanie o wyjawienie majątku). Do podstawowych faz postępowania, które w zależności od konkretnego postępowania mogą mieć bardziej lub mniej złożony charakter, można zaliczyć:

1. wytoczenie powództwa;
2. dekretacja pozwu polegająca na jego kontroli formalnej i fiskalnej, jak również z perspektywy dopuszczalności prowadzenia postępowania;
3. doręczenie pozwu pozwanemu tworzące stan zawisłości sporu, którego następstwem jest zazwyczaj wkanie się pozwanego w spór przez wniesienie odpowiedzi na pozw;
4. wyznaczenie i przeprowadzenie posiedzenia przygotowawczego służącego rozwiązaniu sporu albo sporządzeniu planu rozprawy;
5. przeprowadzenie rozprawy, w ramach której szczególną rolę pełni postępowanie dowodowe, może być poprzedzone posiedzeniem przygotowawczym; przebieg rozprawy jest determinowany rodzajem działań i czynności stron;
6. rozstrzygnięcie sprawy;
7. złożenie środka zaskarżenia i przeprowadzenie postępowania kontrolnego;
8. uzyskanie tytułu egzekucyjnego, który po przekształceniu w tytuł wykonawczy w drodze postępowania klauzulowego staje się podstawą egzekucji, co umożliwia przymusową realizację świadczenia na drodze egzekucji sądowej.

Ad 1) Wytoczenie powództwa uruchamia postępowanie sądowe. Proces ma charakter skargowy, nie jest możliwe wszczęcie postępowania przez sąd z urzędu (taka możliwość występuje w niektórych wypadkach w postępowaniu nieprocesowym, np. przed sądem opiekuńczym). **Pozew** jest kwalifikowanym rodzajem pisma procesowego, obejmującego wnioski i oświadczenia składane poza rozprawą. Jako pierwsze pismo w sprawie zawiera skierowany do sądu wniosek strony powodowej o rozpoznanie sporu cywilnego z pozwanym. Powód przedstawia w pozwie określone żądania (żądanie główne oraz ewentualnie żądania procesowe, np. o ustanowienie dla strony pełnomocnika z urzędu lub o zwolnienie od kosztów

sądowych, jeżeli strona nie jest ich w stanie ponieść bez uszczerbku utrzymania koniecznego siebie i rodziny), jak również wskazuje fakty, na których opiera swoje żądanie. W ten sposób wykreowany jest ciężar twierdzenia (*onus proferendi*), czyli prawna konieczność przedstawienia sądowi istotnych okoliczności faktycznych, będących źródłem roszczenia. Powód może ponadto wskazać podstawę prawnej żądania (*iura novit curia*). Z treści pozwu powinno w sposób jednoznaczny wynikać kto, kogo, o co i przed jakim sądem pozywa.

Pojęcia powództwa i pozwu mają się do siebie, jak treść do formy. Pozew jest formą, w której wyrażone zostaje powództwo. **Powództwo** oznacza żądanie objęte pozwem, wskazuje, jakiego rozstrzygnięcia strona oczekuje od sądu. Granice żądania pozwu muszą być ściśle sprecyzowane (np. nie jest możliwe zasądzenie określonej kwoty według uznania sądu). W zależności od sytuacji materialnoprawnej powód może wystąpić z jednym z trzech rodzajów powództw: a) o świadczenie (np. o zasądzenie kwoty pieniężnej tytułem zwrotu pożyczki czy naprawienia wyrządzonej szkody); b) o ustalenie istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa, jeżeli ma w tym interes prawny (np. o ustalenie stosunku najmu); c) o ukształtowanie stosunku prawnego lub prawa (np. o rozwód). Najbardziej typowym i najczęściej występującym w praktyce jest pierwsze z nich, czyli powództwo o zasądzenie świadczenia. W takim wypadku żądanie może być sformułowane także w sposób alternatywny, ewentualny, a nawet przy wykorzystaniu konstrukcji upoważnienia przemiennego (*facultas alternativa*).

Z chwilą **wytoczenia powództwa** dochodzi do utrwalenia właściwości sądu (*perpetuatio fori*), sąd właściwy w chwili wniesienia pozwu pozostaje właściwy aż do ukończenia postępowania, choćby podstawy właściwości zmieniły się w toku sprawy. W tym momencie co do zasady utrwała się jurysdykcja krajowa sądów polskich (*perpetuatio iurisdictionis*). Odnośnie do najważniejszych skutków materialnoprawnych warto wskazać, że wniesienie pozwu powoduje przerwanie biegu terminów, np. terminu przedawnienia czy zasiedzenia. Ponadto, w związku ze zniesieniem zakazu anatocyzmu, uprawniony zyskuje możliwość kapitalizowania odsetek, czyli naliczania odsetek za opóźnienie od zaległych odsetek.

Ad 2) Faza wszczęcia postępowania odbywa się bez udziału strony pozwanej. Pozew, który zostanie złożony bezpośrednio w sądzie lub przesłany za pośrednictwem operatora pocztowego, wymaga zweryfikowania pod kątem dopuszczalności i prawidłowości złożenia. Czynności określane mianem **dekretacji** wykonuje w sądzie przewodniczący, który powinien zbadać, czy pismu można nadać dalszy bieg, czy też zachodzą określone przeszkody wymagające skorygowania lub determinujące zakończenie sprawy w sposób formalny. Ma to zapobiec prowadzeniu postępowania w warunkach jego niedopuszczalności albo względem wadliwie sporządzonego pozwu.

W razie stwierdzenia **niedopuszczalności** prowadzenia postępowania – najczęściej w wyniku braku pozytywnych przesłanek procesowych (np. niedopuszczalność

drogi sądowej lub braku zdolności procesowej powoda będącego osobą małoletnią) albo wystąpienia przeszkód w postaci negatywnych przesłanek (np. zawisłość sporu lub powaga rzeczy osądzonej) niezbędne jest odrzucenie pozwu w formie postanowienia, chyba że dany brak może podlegać konwalidacji (np. potwierdzenie czynności procesowej dokonanej przez osobę małoletnią przez jej przedstawiciela ustawowego). Takie rozstrzygnięcie kończy postępowanie w sposób formalny, lecz jest zaskarżalne w drodze zażalenia do sądu wyższego szczebla, który może zweryfikować zasadność dokonanej oceny w przedmiocie niedopuszczalności prowadzenia postępowania. Natomiast w wypadku stwierdzenia **braków formalnych**, tj. uchybienia wymaganiom konstrukcyjnym lub ogólnym pisma, czy też w wypadku stwierdzenia braków fiskalnych, tj. nieuiszczenia wymaganej opłaty sądowej (do uiszczenia kosztów jest bowiem zobowiązana strona, która wnosi do sądu pismo podlegające opłacie lub powodujące wydatki), przewodniczący wszczyna postępowanie naprawcze.

Strona jest wzywana do poprawienia, uzupełnienia lub opłacenia pisma w terminie tygodniowym pod rygorem zwrotu. Jeżeli uchybienia zostaną skorygowane w terminie, to pozew wywołuje skutki od chwili jego wniesienia, w przeciwnym razie przewodniczący w formie zarządzenia zwraca pismo stronie. W tym wypadku pismo nie wywołuje żadnych skutków, jakie wiąże się z wniesieniem pozwu. Także takie rozstrzygnięcie podlega zaskarżeniu w drodze zażalenia.

W ramach wstępnej fazy postępowania powinnością przewodniczącego jest także sprawdzenie i zweryfikowanie **właściwości sądu**, zarówno z perspektywy właściwości rzeczowej, tj. właściwość sądu danego szczebla (sądu rejonowego albo okręgowego właściwego do rozpoznania sprawy w pierwszej instancji), jak i właściwości miejscowej – co do zasady powództwo wytacza się przed sądem, w którego okręgu pozwany ma miejsce zamieszkania, chyba że powód skorzysta z innych możliwości wynikających z przepisów o właściwości przemiennej (np. powództwo o roszczenie z czynu niedozwolonego można wytoczyć przed sąd, w którego okręgu nastąpiło zdarzenie wywołujące szkodę, a powództwo o roszczenie majątkowe przeciwko przedsiębiorcy można wytoczyć przed sąd, w którego okręgu znajduje się zakład główny lub oddział, jeżeli roszczenie pozostaje w związku z działalnością tego zakładu lub oddziału) albo właściwości umownej (strony mogą umówić się na piśmie o podanie sądowi pierwszej instancji, który według ustawy nie jest miejscowo właściwy, sporu już wynikłego lub sporów mogących w przyszłości wyniknąć z oznaczonego stosunku prawnego). W wypadku stwierdzenia nieprawidłowości w tym zakresie, sąd powinien przekazać sprawę sądowi właściwemu. Sąd bierze bowiem swoją właściwość pod rozwagę z urzędu w każdym stanie sprawy, chociaż niewłaściwość dająca się usunąć za pomocą umowy stron (tj. właściwość miejscowa niezaliczana do właściwości wyłącznej, która nie podlega modyfikacji – np. spór o własność lub inne prawa rzeczowe na nieruchomości może być prowadzony wyłącznie przed sądem miejsca jej położenia) może być wzięta pod uwagę tylko do czasu doręczenia pozwu.

Zwieńczeniem wstępnej fazy postępowania powinno być wydanie odpowiednich zarządzeń związanych z nadaniem sprawie biegu w następstwie dokonania prawidłowej kwalifikacji sprawy, a następnie zarządzenie doręczenia pozwu stronie pozwanej. Istotnym elementem jest także wyznaczenie składu sądu (w pierwszej instancji sąd może rozpoznawać sprawę w składzie jednego sędziego, ewentualnie z udziałem dwóch ławników, bądź w składzie kolegalnym trzech sędziów), co odbywa się na drodze losowania.

Ad 3) Z chwilą **doręczenia pozwu** pozwanemu rozpoczyna się kolejne stadium procesu, w którym utrwaleniu ulega zakres sprawy pod względem podmiotowym i przedmiotowym. Stabilizacja podmiotowa oznacza, że ewentualne późniejsze zbycie rzeczy lub prawa objętych sporem nie ma wpływu na dalszy bieg spraw (choć ich nabywca mógłby wstąpić w miejsce zbywcy w razie uzyskania zgody stron na dokonanie takiej zmiany podmiotowej). Ponadto z chwilą doręczenia pozwu następuje stan zawisłości sprawy (*lis pendens*), co oznacza niedopuszczalność prowadzenia równoległego sporu przed sądem o to samo między tymi samymi podmiotami (*ne bis in idem*).

Doręczenie pozwu realizuje kontradyktoryjny charakter procesu cywilnego. Wraz z dokonaniem doręczenia przewodniczący wzywa pozwanego do złożenia **odpowiedzi na pozew** w wyznaczonym terminie, jednak nie krótszym niż dwa tygodnie. Strona pozwana może zatem przedstawić swoje, z reguły przeciwstawne, żądania. Ponadto, w zależności od sytuacji, zwłaszcza w sprawach zawiłych, przewodniczący może zarządzić wymianę przez strony pism przygotowawczych celem należytego wyjaśnienia wszystkich aspektów sprawy. W takim wypadku strony powinny respektować określony przez przewodniczącego porządek składania pism, terminy, w których należy je złożyć, z wyszczególnieniem okoliczności, które mają w ten sposób zostać wyjaśnione.

Pozwany, w zależności od stosunku do powództwa oraz od przyjętej strategii procesowej, może podjąć zróżnicowane formy działania zmierzające do osiągnięcia oczekiwanego przez niego rezultatu. Może on uznać powództwo, może nie podjąć obrony (zachować się biernie), może ograniczyć swoje działania do zaprzeczenia (negacji), może podnieść zarzuty procesowe lub merytoryczne (zaprzeczenie umotywowane), a nawet może wytoczyć powództwo wzajemne.

Pozwany może **uznać powództwo**, jeżeli zgadza się z żądaniem pozwu, z czym wiązać się będzie wydanie wyroku zgodnego z żądaniem powoda (tzw. wyrok z uznania). Taki wyrok może zostać wydany na posiedzeniu niejawnym i podlega natychmiastowemu wykonaniu (sąd nadaje mu rygor natychmiastowej wykonalności). Czynność uznania powództwa stanowi odzwierciedlenie zasady dyspozycyjności w postępowaniu cywilnym, zgodnie z którą strona może rozporządzać swoimi prywatnymi prawami (czynnościami o charakterze dyspozycyjnym są także zawarcie ugody, cofnięcie pozwu przez powoda czy

zrzeczenie się roszczenia). Sąd jest związany uznaniem powództwa, chyba że jest ono sprzeczne z prawem lub zasadami współzycia społecznego albo zmierza do obejścia prawa. W ten sposób pozwany może zaoszczędzić nie tylko czas, lecz także i koszty, bowiem zwrot kosztów należy się pozwanemu pomimo uwzględnienia powództwa, jeżeli nie dał powodu do wytoczenia sprawy i uznał przy pierwszej czynności procesowej żądanie pozwu (stanowi to odstępstwo od reguły ogólnej, zgodnie z którą strona przegrywająca sprawę obowiązana jest zwrócić przeciwnikowi na jego żądanie koszty niezbędne do celowego dochodzenia praw i celowej obrony).

Podjęcie obrony jest ciężarem procesowym, a nie obowiązkiem. Pozwany może zachować się **biernie** (odmawiając przyjęcia pozwu, nie składając odpowiedzi na pozew, nie stawiając się na rozprawie czy nie biorąc w niej udziału), co bywa niekiedy efektem rezygnacji, niewiedzy lub nieświadomości, że z zaniechaniem wiązać się mogą negatywne skutki procesowe. W razie niezłożenia w wyznaczonym terminie odpowiedzi na pozew sąd może wydać wyrok zaoczny, a wypadku niestawiennictwa pozwanego na rozprawie albo niebrania w niej udziału, wyrokowanie w sposób zaoczny staje się obligatoryjne, które zazwyczaj, jako orzekanie oparte wyłącznie na żądaniach i twierdzeniach powoda, wiąże się z uwzględnieniem powództwa. W procesie cywilnym przyjmuje się ponadto założenie, że w sytuacji, w której strona nie wypowie się co do twierdzeń strony przeciwnej o faktach, sąd, mając na uwadze wyniki całej rozprawy, może fakty te uznać za przyznane. Natomiast w wypadku zaprzeczenia podstawie faktycznej zaczyna działać ciężar dowodu (*onus probandi*), który co do zasady obciąża stronę, która z danego faktu wywodzi skutki prawne (*ei incumbit probatio, qui dicit, non qui negat*). Negacja faktów nie może jednak odnosić się do wszystkich okoliczności sprawy, lecz strona jest obowiązana wyszczególnić fakty, którym zaprzecza.

Najczęściej stosowanym środkiem obrony są **zarzuty** (zaprzeczenie kwalifikowane), czyli oświadczenie pozwanego, w którym wskazuje on na okoliczności i przeszkody, które albo podważają zasadność powództwa (zarzuty merytoryczne), albo uniemożliwiają prowadzenie procesu (zarzuty procesowe). Skuteczne podniesienie zarzutu merytorycznego (np. zarzut przedawnienia, zwolnienia z długu czy przedwczesności żądania) powoduje oddalenie powództwa, natomiast skuteczne podniesienie zarzutu procesowego (np. zarzut braku drogi sądowej, zawisłości sporu czy zarzut powagi rzeczy osądzonej) wiąże się z odrzuceniem pozwu. Jednym z najczęściej podnoszonych zarzutów materialnoprawnych jest zarzut potrącenia, którego dopuszczalność na gruncie prawa procesowego jest jednak ograniczona. Można skorzystać z takiego instrumentu obrony jedynie wówczas, gdy podstawą zarzutu potrącenia może być wierzytelność pozwanego z tego samego stosunku prawnego co wierzytelność dochodzona przez powoda, chyba że wierzytelność pozwanego jest niesporna lub uprawdopodobniona dokumentem nie pochodzącym wyłącznie od pozwanego. Zarzut potrącenia może zostać

podniesiony w piśmie procesowym nie później niż przy wdaniu się w spór co do istoty sprawy albo w terminie dwóch tygodni od dnia, gdy jego wierzytelność stała się wymagalna.

Najdalej idącym środkiem obrony jest **powództwo wzajemne** (*mutua petitio*). Pozwany może je wytoczyć nie później niż w odpowiedzi na pozew, jeżeli roszczenie wzajemne jest w związku prawnym albo faktycznym z roszczeniem powoda lub nadaje się do potrącenia. Pozwany staje się w tym zakresie powodem wzajemnym, a powód pozwanym wzajemnym. Skorzystanie z tej możliwości jest podyktowane względami ekonomii procesowej, gdyż instytucja ta umożliwia wykorzystanie tego samego materiału procesowego dzięki zastąpieniu dwóch potencjalnych procesów jednym postępowaniem. Postępowanie z powództwa wzajemnego zachowuje jednak własny byt procesowy, w zależności od przebiegu postępowania, sąd może orzec o obydwu żądaniach jednocześnie lub w innym czasie.

Ad 4) Obowiązki mechanizmów organizacji postępowania jest podyktowane dążeniem do jego usprawnienia oraz optymalizacji kosztów m.in. przez dążenie do tego, żeby rozpoznanie sprawy mogło być dokonane na jednym posiedzeniu sądowym, o ile będzie to możliwe bez szkody dla wyjaśnienia sprawy. Do uprawnień przewodniczącego należy wyznaczenie **posiedzenia przygotowawczego** i wezwania stron do udziału w nim. Posiedzenie przygotowawcze ma nieformalny charakter, jego przebieg nie jest utrwalany. Tego rodzaju spotkanie sędziego ze stronami umożliwia ustalenie i doprecyzowanie przedmiotu sporu oraz wyjaśnienie stanowisk stron i rozwianie wszelkich pojawiających się na tym etapie wątpliwości.

Przeprowadzenie posiedzenia przygotowawczego służy dokonaniu wyboru najbardziej efektywnego sposobu załatwienia sprawy, akcentuje zasadę sędziowskiego kierownictwa postępowaniem cywilnym. Ma ono na celu przede wszystkim rozwiązanie sporu przez nakłonienie stron do zawarcia ugody, czemu służy m.in. obligatoryjny charakter udziału stron w tym posiedzeniu. Jeżeli nie uda się osiągnąć takiego pozytywnego efektu, to przebieg posiedzenia przygotowawczego powinien zmierzać do sporządzenia z udziałem stron **planu rozprawy**, czyli do swobodnego zaprojektowania i zaplanowania dalszego przebiegu postępowania w sprawie. W planie rozprawy można m.in. doprecyzować przedmiot żądań stron czy kwestie sporne między tymi podmiotami, ustalić terminy posiedzeń oraz termin zamknięcia rozprawy. Istotnym jego elementem mogą być rozstrzygnięcia co do wniosków dowodowych stron.

W zależności od okoliczności sprawy przewodniczący może zrezygnować z wyznaczenia posiedzenia przygotowawczego, jeżeli dojdzie do przekonania, że jego przeprowadzenie nie przyczyni się do sprawniejszego rozpoznania sprawy. W takim wypadku sprawie należy od razu nadać inny właściwy bieg, zazwyczaj w postaci wyznaczenia rozprawy.

Przeprowadzenie posiedzenia przygotowawczego oraz sporządzenie planu rozprawy ma istotne znaczenie z perspektywy **koncentracji materiału procesowego**, tzn. zgromadzenia wszystkich twierdzeń faktycznych oraz wniosków dowodowych, które mogą mieć istotny wpływ na rozstrzygnięcie sprawy. W prawie procesowym koncentracja może być realizowana na dwa sposoby – przez model prekluzji procesowej albo model dyskrecjonalnej władzy sędziego – które określają granice, do kiedy można prezentować fakty na poparcie zgłoszonych żądań oraz przedstawiać wnioski dowodowe. W pierwszym modelu (prekluzja) określenie tzw. momentu prekluzyjnego ma charakter automatyczny, gdyż wynika bezpośrednio z ustawy, natomiast w systemie dyskrecjonalnej władzy sędziego pozostawia się jego wskazanie uznaniu sędziego, co zapewnia większą elastyczność i umożliwi uwzględnienie okoliczności konkretnej sprawy. Współczesny polski ustawodawca opowiedział się za pierwszą z tych konstrukcji.

Podmioty zaangażowane w spór sądowy powinny mieć świadomość, że spoczywa na nich powinność przedstawienia przytoczeń w powyższym zakresie pod daleko idącym rygorem. Strony mogą przytaczać twierdzenia i dowody na uzasadnienie swoich wniosków lub dla odparcia wniosków i twierdzeń strony przeciwnej jedynie do chwili zatwierdzenia planu rozprawy. **Prekluzja procesowa** realizuje się w tym, że twierdzenia i dowody zgłoszone po tym czasie podlegają pominięciu, tzn. nie będą brane pod uwagę przy rozstrzyganiu sprawy niezależnie od ich rzeczywistego znaczenia. Rygoryzm tego mechanizmu jest łagodzony w ten sposób, że strona będzie mogła skutecznie przedstawić spóźnione twierdzenia i dowody, jeżeli uprawdopodobni, że ich wcześniejsze powołanie nie było możliwe albo potrzeba ich powołania wynikła później.

Jeżeli w sprawie nie zarządzono przeprowadzenia posiedzenia przygotowawczego, to prekluzja nie ma zastosowania. W takim wypadku strony mogą przez cały czas aż do zamknięcia rozprawy przytaczać twierdzenia i dowody na uzasadnienie swoich wniosków lub dla odparcia wniosków i twierdzeń strony przeciwnej. W celu zapewnienia efektywności i sprawności postępowania mechanizm koncentracji materiału procesowego może znaleźć zastosowanie także w sprawach rozpoznawanych bez planu rozprawy. W takim wypadku przewodniczący może zobowiązać strony, żeby w piśmie przygotowawczym podały wszystkie twierdzenia i dowody istotne dla rozstrzygnięcia sprawy pod rygorem utraty prawa do ich powoływania w toku dalszego postępowania.

Ad 5) Wywołanie sprawy polega na ogłoszeniu przez przewodniczącego przystąpienia do rozpatrywania sprawy ze wskazaniem stron postępowania oraz przedmiotu sporu. W postępowaniu cywilnym sąd rozpoznaje sprawy oraz dokonuje poszczególnych czynności procesowych na **posiedzeniach** jawnych albo niejawnych. Pierwsze z nich są utrwalane protokolarnie, odbywają się z udziałem stron i innych związanych z postępowaniem podmiotów, jak również z udziałem

publiczności, natomiast na posiedzenie niejawne wstęp mają wyłącznie osoby wezwane.

Zgodnie z art. 45 Konstytucji RP merytoryczne orzekanie przez sąd powinno być następstwem jawnego rozpatrzenia sprawy, a wyrok, nawet w wypadku wprowadzenia ograniczenia jawności, jest ogłaszany publicznie. W procesie regułą są posiedzenia jawne, a sąd orzeka po przeprowadzeniu **rozprawy** (w postępowaniu nieprocesowym rozprawa odbywa się w wypadkach wskazanych w ustawie, a jej wyznaczenie w innych sprawach pozostawione jest uznaniu sądu), która odbywa się w ten sposób, że po wywołaniu sprawy strony mogą przedstawić swoje stanowiska, czyli zgłosić w formie ustnej żądania i wnioski oraz przedstawić twierdzenia i dowody na ich poparcie, a ponadto mogą wskazywać podstawy prawne swych żądań i wniosków.

W trakcie rozprawy pierwszy powinien zabrać głos powód, jako podmiot wszczynający postępowanie, a potem może replikować pozwany (*audiatur et altera pars*). Stosownie do okoliczności przewodniczący może umożliwić stronom dalsze wypowiedzi, bacząc na to, żeby występujące w sprawie podmioty miały zapewnione równe szanse korzystania z instrumentów procesowych (tzw. równość broni). Każda ze stron jest przy tym zobowiązana do złożenia oświadczenia co do twierdzeń strony przeciwnej dotyczących faktów. W ten sposób rozprawa umożliwia realizację najważniejszych zasad procesowych, do których zalicza się zasadę prawdy, kontrydiktoryjności, bezpośredniości i równości.

Obowiązek rozpoznania sprawy na rozprawie aktualizuje się w następstwie niepowodzenia działań zmierzających do zawarcia ugody na posiedzeniu przygotowawczym, czego następstwem jest sporządzenie planu rozprawy, który powinien stanowić wyznacznik dalszych działań sądu i stron postępowania. Rozprawa stanowi centralny, główny element postępowania, chociaż postępowanie cywilne przewiduje mechanizmy umożliwiające rozstrzygnięcie sprawy bez jej wyznaczenia, np. w wypadkach, w których wydawany jest nakaz zapłaty. Sąd może także rozpoznać sprawę na posiedzeniu niejawnym, gdy pozwany uznał powództwo lub gdy po złożeniu przez strony pism procesowych i dokumentów sąd uzna – mając na względzie całokształt twierdzeń i dowodów – że przeprowadzenie rozprawy nie jest konieczne. Strona może jednak zapobiec takiemu rozwiązaniu, jeżeli w pierwszym piśmie procesowym złoży wniosek o przeprowadzenie rozprawy.

Przebieg postępowania zależy od stopnia złożoności sprawy oraz zakresu jej przygotowania na etapie poprzedzającym rozprawę. Na rozprawie prowadzonej bez planu rozprawy sąd może skorzystać z tzw. **informacyjnego słuchania stron**. Przez zadawanie pytań należy dążyć do tego, aby strony przytoczyły albo uzupełniły twierdzenia lub dowody na ich poparcie oraz udzieliły wyjaśnień niezbędnych do zgodnego z prawdą podstawy faktycznej dochodzonych roszczeń. W razie uzasadnionej potrzeby przewodniczący powinien udzielić niezbędnych pouczeń stronom niezastępowanym przez zawodowego pełnomocnika (adwokata

lub radcą prawnego), względnie zwrócić uwagę na celowość ustanowienia pełnomocnika procesowego. Właściwe zastosowanie tej instytucji umożliwi precyzyjne i prawidłowe ukierunkowanie dalszych czynności, w tym zwłaszcza w zakresie postępowania dowodowego.

Stosownie do okoliczności rozprawa obejmuje **postępowanie dowodowe**, które ma na celu sprawdzenie prawdziwości twierdzeń co do faktów. Wyrokowanie musi być poprzedzone rekonstrukcją faktów, mających stanowić podstawę wydania orzeczenia. Proces cywilny ma charakter kontradyktoryjny, a zatem powinnośc przygotowania, zaoferowania i gromadzenia materiału procesowego – w tym także w zakresie postępowania dowodowego – należy przede wszystkim do stron, a powinnością sądu jest jego ocena i wydanie odpowiedniego rozstrzygnięcia. Dążenie do wykrycia prawdy pozostaje naturalną konsekwencją funkcji i celu postępowania cywilnego, a sąd nie może rezygnować z oparcia rozstrzygnięcia na ustaleniach faktycznych jak najbliższych rzeczywistości.

Postępowanie dowodowe odbywa się przed sądem orzekającym, chyba że określone względy przemawiają za odstąpieniem od tej reguły przez zlecenie jego przeprowadzenia jednemu z członków składu (sędzia wyznaczony) albo innemu sądowi (sąd wezwany). W zależności od potrzeby sąd może przeprowadzić dowód na odległość przy wykorzystaniu urządzeń teleinformatycznych (wideokonferencja).

Przedmiotem dowodu są fakty relewantne istotne w ocenie sądu dla rozstrzygnięcia sprawy. Nie wszystkie zatem fakty wymagają dowodzenia. Wśród **niedowodowych środków ustalania** wyróżnia się fakty powszechnie znane (notoryjne), fakty znane sądowi z urzędu, fakty, o których informacja jest powszechnie dostępna, fakty przyznane, niezaprzeczone, jak również fakty niewymagające dowodu ze względu na funkcjonowanie domniemań faktycznych i prawnych, w tym dowodu *prima facie*.

Postępowanie dowodowe charakteryzuje formalizm i **stadialność**, bowiem w jego ramach wyróżnia się zaoferowanie dowodu, dopuszczenie dowodu, przeprowadzenie dowodu oraz roztrząsanie wyników postępowania dowodowego. Na stronie spoczywa ciężar i powinność aktywności w zakresie postępowania dowodowego, zatem we wniosku o przeprowadzenie dowodu jest ona obowiązana oznaczyć dowód w sposób umożliwiający przeprowadzenie go oraz wyszczególnić fakty, które mają zostać wykazane tym dowodem. Sąd każdorazowo podejmuje decyzję co do zasadności jego przeprowadzenia, którą odzwierciedla w postanowieniu o dopuszczeniu dowodu albo jego pominięciu (oddaleniu wniosku dowodowego). Sąd może ponadto dopuścić dowód niewskazany przez stronę (np. w wypadku powzięcia przypuszczenia, że prowadzony spór ma na celu obejście prawa), jednak uprawnienie sądu do dopuszczenia dowodu z urzędu ma ograniczony zakres.

Decyzję o przeprowadzeniu określonych dowodów podejmuje sąd, a strony mogą wskazywać na ewentualne uchybienia w tym zakresie przez żądanie wpisania

stosownego zastrzeżenia do protokołu. Przebieg postępowania dowodowego ma dynamiczny charakter, sąd nie jest związany swym postanowieniem dowodowym i może je stosownie do okoliczności uchylić lub zmienić.

Katalog **środków dowodowych**, czyli środków umożliwiających dowodzenie w postępowaniu cywilnym, jest otwarty. Kodeks postępowania cywilnego wyróżnia następujące środki: dowód z dokumentu (dokumenty tekstowe – urzędowe i prywatne), dowód z zeznań świadków, dowód z opinii biegłych, dowód z oględzin, dowód z przesłuchania stron oraz inne środki dowodowe, w tym dowód z grupowego badania krwi, dowód z innych dokumentów (pozatekstowych) oraz dowody nienazwane. Ustawa co do zasady nie wprowadza hierarchii środków dowodowych (wyjątkiem może być np. ograniczenie dopuszczalności dowodu ze świadków lub z przesłuchania stron przeciwko osnowie lub ponad osnowę dokumentu obejmującego czynność prawną stron) ani nie przesądza kolejności ich przeprowadzania. Odmiennie traktowany jest jednak dowód z przesłuchania strony, który ze względu na swój ostateczny i subsydiarny charakter powinien być dopuszczony po przeprowadzeniu innych środków oraz o tyle tylko, o ile po ich wyczerpaniu pozostały niewyjaśnione fakty istotne dla rozstrzygnięcia sprawy.

W prawie polskim na przestrzeni kilkadziesiąt lat nie udało się wypracować jednolitej koncepcji odnośnie do **dowodów niedopuszczalnych** (nielegalnych). Przez to pojęcie bywają rozumiane np. dowody uzyskane w sposób sprzeczny z prawem, z zasadami współżycia społecznego, z normami etycznymi czy uzyskane z naruszeniem prawa do prywatności. W praktyce wydaje się dominować przekonanie, że taki dowód nie powinien zostać przeprowadzony w wypadkach, w których w wyraźny sposób przeważa interes chroniony przez prawo nad prawem do uzyskania skutecznej i efektywnej ochrony przed sądem. Należy wówczas „wagę” dobra podlegających ochronie, co przy nieostrości używanych kryteriów może być jednak źródłem nieporozumień i wątpliwości.

W wąskim zakresie, ograniczającym się do postępowania odrębnego w sprawach gospodarczych, strony mogą zawierać **umowy dowodowe**, czyli mogą się umówić o wyłączenie określonych dowodów w postępowaniu w sprawie z określonego stosunku prawnego powstałego na podstawie umowy. W takim zakresie sąd nie może dopuścić dowodu nie tylko na wniosek jednej ze stron, ale nawet z urzędu. Fakty, które miałyby zostać wykazane dowodami wyłączonymi przez umowę dowodową, sąd powinien ustalić na podstawie twierdzeń stron, biorąc pod uwagę całokształt okoliczności sprawy.

Proces cywilny opiera się na zasadzie **swobodnej oceny dowodów**, tzn. że sąd ocenia wiarygodność i moc dowodów według własnego przekonania, na podstawie wszechstronnego rozważenia zebranego materiału. Sąd ocenia *ad casum* każdy dowód, kierując się zasadami logiki, zasadami zdrowego rozsądku oraz doświadczeniem życiowym. Mimo swobody w ocenie dowodów sąd powinien

docelowo uzasadnić rozstrzygnięcie spraw przez wskazanie ustalonej podstawy faktycznej i prawnej. Przepisy przewidują niekiedy odstępstwa od powyższej zasady, np. sąd cywilny jest związany ustaleniami wydanego w postępowaniu karnym prawomocnego wyroku skazującego co do popełnienia przestępstwa.

Zamknięcie rozprawy jest ostatnim elementem fazy rozpoznania sprawy. Przewodniczący zamyka rozprawę po przeprowadzeniu dowodów i udzieleniu głosu stronom w celu wygłoszenia tzw. mowy końcowej. Zamknięcie rozprawy nie jest uzależnione od uznania sprawy przez sąd za dostatecznie wyjaśnioną. To w interesie stron jest dokonywanie czynności procesowych i działanie w taki sposób, aby na tym etapie nie było już istotnych wątpliwości co do sformułowanych wcześniej żądań i wniosków. Sąd może, w razie potrzeby, otworzyć zamkniętą rozprawę na nowo, gdyby po jej zamknięciu ujawniły się istotne okoliczności (np. powzięcie informacji, że w toku sprawy strona utraciła zdolność procesową czyni niezbędnym otwarcie rozprawy na nowo i zawieszenie postępowania do czasu usunięcia dostrzeżonej następnie przeszkody).

Ad 6) Zwińczeniem rozprawy jest wydanie przez sąd orzeczenia przez odniesienie się do żądań stron. Podstawą wydania orzeczenia jest stan rzeczy istniejący w chwili zamknięcia rozprawy (zasada aktualności), a dokonanie takiej czynności jest uwarunkowane koniecznością respektowania licznych **zasad orzekania**, wśród których istotną rolę pełnią m.in. zakaz orzekania bez żądania (*ne procedat iudex ex officio*) oraz zakaz orzekania ponad żądanie (*ne eat iudex ultra petita partium*), związanie sądu granicami żądania i podstawą faktyczną oraz niezwiązanie podstawą prawną (*da mihi factum, dabo tibi ius*).

Wyrok jest uroczystą **formą orzeczenia**, natomiast postanowienie mniej solenną formą rozstrzygnięcia sądowego w procesie cywilnym. Z tego względu sąd w procesie orzeka co do istoty w formie **wyroku** (lub nakazu zapłaty), natomiast w kwestiach formalnych orzeka postanowieniem (np. o umorzeniu postępowania). W razie pozytywnego ustosunkowania się do powództwa sąd wydaje wyrok uwzględniający, natomiast negatywne rozstrzygnięcie wymaga oddalenia powództwa (np. w razie bezzasadności roszczenia, jego przedwczesności, stwierdzenia nadużycia prawa podmiotowego czy stwierdzenia braku legitymacji procesowej strony albo braku interesu prawnego w wytoczeniu powództwa). Ze względu na skutki prawne można wyróżnić wyroki deklaratywne, w których potwierdza się istnienie określonego stanu prawnego (odnośnie do powództw o świadczenia i o ustalenie), jak również wyroki konstytutywne, które kreują nowy stan prawny (odnośnie do powództw o ukształtowanie). Najczęściej mamy do czynienia z wyrokiem pełnym (zwykłym), w którym sąd orzeka o całości żądania. Ze względów ekonomii procesowej możliwe jest jednak wydanie wyroku częściowego, jeżeli nadaje się do rozstrzygnięcia tylko część żądania lub niektóre z żądań pozwu (to samo dotyczy powództwa wzajemnego). Sąd jest także uprawniony do wydania

wyroku wstępnego, jeżeli uznaje roszczenie za usprawiedliwione co do samej zasady (czyli orzeka o przedmiocie procesu), oczekując na uprawomocnienie się tego rozstrzygnięcia, w wyniku czego będzie osobno orzekać co do spornej wysokości roszczenia. Następnym wydania wyroku częściowego lub wstępnego jest konieczność wydania wyroku końcowego.

Wyrokowanie składa się z narady, której zwieńczeniem jest spisanie sentencji. Dokonania tej czynności powinno być poprzedzone dyskusją, głosowaniem nad mającym zapaść orzeczeniem i zasadniczymi powodami rozstrzygnięcia albo uzasadnieniem, jeżeli ma być wygłoszone. Narada ma niejawną charakter, co stanowi gwarancję swobody wypowiedzi i niezależności sędziego. W wypadku zarządzenia głosowania przewodniczący głosuje ostatni, zbierając głosy sędziów według ich starszeństwa służbowego, a ławników według ich wieku (poczynając od najmłodszego). Niezależnie od tego, czy orzeczenie zapadnie jednomyślnie (w wypadku składu kolegijskiego), czy któryś z sędziów zgłosi zdanie odrębne (*votum separatum*), sentencję podpisuje cały skład sądu.

Przez pojęcie **notyfikacji** rozumie się ogłoszenie orzeczenia oraz jego doręczenie. Co do zasady ogłoszenie wyroku powinno nastąpić na posiedzeniu, na którym zamknięto rozprawę, chociaż sąd dysponuje uprawnieniem do jego odroczenia (np. ze względu na szczególną zawikłość sprawy). Ogłoszenia wyroku ma jawny charakter, dokonuje się go przez odczytanie sentencji, przy czym niestawiennictwo strony nie wstrzymuje tej czynności. Następnie sędzia przewodniczący lub sprawozdawca podaje ustnie zasadnicze motywy rozstrzygnięcia albo wygłasza uzasadnienie. Pisemne uzasadnienie co do zasady powinno być sporządzone na żądanie zainteresowanej strony w terminie dwóch tygodni.

Od strony konstrukcyjnej wyrok składa się z **sentencji** oraz **uzasadnienia**. Sentencja powinna zawierać wymienienie sądu, sędziów, protokolanta oraz prokuratora, jeżeli brał udział w sprawie, datę i miejsce rozpoznania sprawy i wydania wyroku, wymienienie stron i oznaczenie przedmiotu sprawy (komparycja) oraz rozstrzygnięcie sądu o żądaniach stron (tenor). Możliwość zapoznania się z uzasadnieniem orzeczenia jest elementem prawa do rzetelnego procesu (przejawem tzw. sprawiedliwości proceduralnej). Uzasadnienie powinno być sporządzone w sposób zwięzły, lecz ma na celu przekonanie stron i wyjaśnienie motywów i względów, którymi kierował się sąd, orzekając o zasadności lub bezzasadności powództwa. Uzasadnienie obejmuje tzw. część historyczną (prezentującą żądania stron i podstawowe podnoszone przez nie argumenty oraz opisującą ewentualne zmiany podmiotowe i przedmiotowe powództwa); ustalenia faktyczne wraz ze wskazaniem przyczyn, dla których zostały poczynione; tzw. ważenie dowodów (obejmujące wyjaśnienie, dlaczego niektórym dowodom dano wiarę, a innym jej odmówiono); uzasadnienie podstawy prawnej (czyli dokonanie subsumcji stanu faktycznego pod przepisy prawa); reasumpcję (podsumowanie) oraz rozstrzygnięcie o kosztach.

Korygowaniu ewentualnych wadliwości i uchybień popełnionych przy wyrokowaniu służy instytucja **rektyfikacji orzeczenia**, obejmująca możliwość jego sprostowania, uzupełnienia i dokonania wykładni. Sprostowanie umożliwia skorygowanie takich niedoskonałości, jak błędy pisarskie czy rachunkowe oraz inne oczywiste pomyłki niemające wpływu na treść rozstrzygnięcia. Uzupełnienie wyroku odnosi się do sytuacji, w których sąd nie orzekł o całości żądania, o natychmiastowej wykonalności (np. wydając wyrok z uznania) albo nie zamieścił w wyroku dodatkowego orzeczenia, które według przepisów ustawy powinien był zamieścić z urzędu (np. rozstrzygnięcia o kosztach procesu, jeżeli strona nie była zastępowana przez zawodowego pełnomocnika). Z kolei wykładnia wyroku (wykładnia autentyczna) służy ustaleniu sensu wyroku przez rozstrzygnięcie ewentualnych wątpliwości co do jego treści. Złożenie wniosku o rektyfikację nie wpływa na bieg terminu do wniesienia środka zaskarżenia.

Ad 7) Wydanie orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie nie oznacza definitywnego zakończenia sporu. Strony mają możliwość kwestionowania wydanego rozstrzygnięcia z perspektywy jego zasadności i legalności. Bezpośrednim skutkiem zaskarżenia jest uchylenie kwestionowanego rozstrzygnięcia, pośrednim natomiast uzyskanie innego, korzystnego i oczekiwanego rozstrzygnięcia. **Zaskarżalność** jest jedną z podstawowych cech orzeczeń sądowych, której służą środki prawne o zróżnicowanym charakterze i kształcie. Istnienie systemu środków zaskarżenia ma istotne znaczenie dla zapewnienia prawidłowego rozstrzygnięcia sprawy cywilnej.

Konstytucja RP w art. 176 gwarantuje, że postępowanie sądowe powinno być co najmniej dwuinstancyjne. Podstawowe znaczenie mają zwykłe środki odwoławcze wprowadzające **instancyjność postępowania**, tj. apelacja przysługująca od każdego merytorycznego rozstrzygnięcia sądu pierwszej instancji oraz zażalenie, które służy kontroli rozstrzygnięć o charakterze formalnym. Postępowanie w instancji odwoławczej rozpoczyna się z chwilą wniesienia środka zaskarżenia.

Apelacja pełni funkcję rozpoznawczą oraz odwoławczo-kontrolną, służy naprawieniu wszystkich błędów popełnionych zarówno przez sąd, jak i przez strony. Środek odwoławczy wnosi się co do zasady w terminie dwóch tygodni od doręczenia stronie skarżącej wyroku sądu pierwszej instancji z uzasadnieniem. Wniesienie apelacji ma charakter suspensywny i dewolutywny, ponieważ zapobiega uprawomocnieniu się wyroku oraz prowadzi do przeniesienia rozpoznania sprawy do sądu wyższej instancji. Postępowanie odwoławcze stanowi kontynuację wcześniejszego postępowania oraz polega na ponownym rozpoznaniu sprawy, w tym sensie stanowi dalszy etap postępowania. Sąd nie jest związany wskazanymi przez stronę zarzutami materialnymi, natomiast odnośnie do ewentualnych uchybień procesowych bierze pod uwagę z urzędu wyłącznie przyczyny nieważności postępowania (np. jeżeli skład sądu orzekającego był sprzeczny z przepisami prawa albo jeżeli w rozpoznaniu sprawy brał udział sędzia wyłączony z mocy ustawy).

Zakłada się możliwość uzupełnienia materiału procesowego, przy czym sąd może pominąć nowe fakty i dowody, jeżeli strona mogła je powołać w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji, chyba że potrzeba powołania się na nie wynika później. Stwierdzenie ewentualnych wadliwości powinno co do zasady wiązać się z orzekaniem reformatoryjnym, czyli zmianą zaskarżonego orzeczenia. Orzekanie kasatoryjne, polegające na uchyleniu orzeczenia oraz przekazaniu sprawy do ponownego rozpoznania, względnie zakończenie postępowania na tym etapie, jest możliwe wyłącznie w przewidzianych przez ustawę sytuacjach, z założenia odnoszących się do naruszania norm procesowych.

Zażalenie, w przeciwieństwie do apelacji, przysługuje wyłącznie wtedy, gdy ustawa wyraźnie tak stanowi. Środek ten umożliwia kontrolę orzeczeń o niemytarycznym (proceduralnym) charakterze. W zależności od sytuacji zażalenie może mieć klasyczny, dewolutywny charakter, tzn. jest rozpoznawane przez sąd przełożony (np. w przedmiocie zwrotu pozwu lub odmowy jego odrzucenia) albo może funkcjonować jako tzw. zażalenie poziome, tj. rozpoznawane przez inny skład tego samego sądu (np. w przedmiocie odmowy zwolnienia od kosztów sądowych czy oddalenia wniosku o wyłączenie sędziego).

Oprócz wskazanych zwykłych środków zaskarżenia, tj. przysługujących od nieprawomocnego orzeczenia, w systemie środków prawnych wyróżnia się środki nadzwyczajne, tj. umożliwiające podważenie formalnie prawomocnego orzeczenia. Prawomocność ma istotne znaczenie, lecz nie jest wartością bezwzględna i nie może być absolutyzowana.

Wśród nadzwyczajnych środków zaskarżenia podstawowe znaczenie ma **skarga kasacyjna** do Sądu Najwyższego przysługująca od wydanego przez sąd drugiej instancji prawomocnego wyroku lub postanowienia w przedmiocie odrzucenia pozwu lub umorzenia postępowania kończących postępowanie w sprawie. Ze względu na fakt, że Sąd Najwyższy pełni funkcję sądu prawa, a nie sądu faktu, to środek ten ma niepełny charakter, gdyż podstawą skargi może być wyłącznie naruszenie prawa materialnego przez błędną wykładnię lub niewłaściwe zastosowanie lub naruszenie przepisów postępowania, jeżeli uchybienie to mogło mieć istotny wpływ na wynik sprawy, przy czym podstawą nie mogą być zarzuty dotyczące ustalenia faktów lub oceny dowodów. Istotny wpływ na ukształtowanie skargi wywiera interes publiczny w postaci umożliwienia Sądowi Najwyższemu sprawowania nadzoru judykacyjnego nad sądownictwem powszechnym oraz ujednoczenia orzecznictwa. Szczególnym regulatorem dostępności skargi jest instytucja tzw. przedsądu kasacyjnego, wprowadzającego selekcję dopuszczalnych skarg z perspektywy celowości, a przyczynami kasacyjnymi umożliwiającymi przyjęcie skargi do rozpoznania są wystąpienie w sprawie istotnego zagadnienia prawnego, istnienie potrzeby wykładni przepisów prawnych budzących poważne wątpliwości lub wywołujących rozbieżności w orzecznictwie sądów, podejrzenie wystąpienia kwalifikowanych uchybień procesowych określanych jak przyczyny

nieważności postępowania oraz oczywista zasadność skargi kasacyjnej. Środek ten, w przeciwieństwie do apelacji, ma kasatoryjny charakter, a możliwość orzekania reformatoryjnego jest znacząco ograniczona.

Prawomocne orzeczenie może być zaskarżone również **skargą o wznowienie postępowania**, umożliwiającą reasumpcję wadliwego postępowania oraz zastąpienie prawomocnego orzeczenia nowym orzeczeniem. Skarga ta łączy w sobie cechy środka zaskarżenia, ponieważ jest skierowana przeciwko orzeczeniu i zmierza do jego uchylenia, jak również cechy powództwa, gdyż umożliwia ponowne rozpoznanie sprawy według zasad postępowania przed sądem pierwszej instancji. Ze względu na potrzebę stabilności i pewności prawa ma charakter wyjątkowy i może zostać wniesiona jednokrotnie na jednej z ustawowych podstaw, wśród których wyróżnia się przyczyny wznowienia z powodu nieważności (np. jeżeli strona nie miała zdolności sądowej lub procesowej albo nie była należycie reprezentowana bądź jeżeli wskutek naruszenia prawa była pozbawiona możliwości działania) oraz tzw. właściwe przyczyny restytucyjne (np. w razie późniejszego wykrycia prawomocnego wyroku, dotyczącego tego samego stosunku prawnego albo wykrycia faktów lub środków dowodowych, które mogłyby mieć wpływ na wynik sprawy, a z których strona nie mogła skorzystać w poprzednim postępowaniu). Ponadto można żądać wznowienia w sytuacji, w której przepis, na podstawie którego zostało wydane orzeczenie, został następnie uznany przez Trybunał Konstytucyjny za niezgodny z Konstytucją lub ratyfikowaną umową międzynarodową. Skargę wnosi się w terminie trzech miesięcy od dowiedzenia się o podstawie wznowienia, jednak nie później niż w ciągu dziesięciu lat od uprawomocnienia się orzeczenia.

Szczególny charakter ma **skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia**, którą może wnieść strona, jeżeli przez wydanie prawomocnego wyroku została jej wyrządzona szkoda, a zmiana lub uchylenie rozstrzygnięcia w drodze przysługujących stronie środków prawnych nie było i nie jest możliwe. Jej uwzględnienie co do zasady nie prowadzi do podważenia prawomocnego orzeczenia, lecz tworzy prejudykat umożliwiający skuteczne dochodzenie odszkodowania za niezgodne z prawem działanie sądów, jako organów władzy publicznej. W tym wypadku postępowanie przed Sądem Najwyższym ma wyłącznie charakter wstępny, umożliwia uruchomienie właściwego postępowania odszkodowawczego przeciwko Skarbowi Państwa przed sądem powszechnym.

Ad 8) Sprawa cywilna może mieć dwa stadia – rozpoznawcze i egzekucyjne. **Sprawa egzekucyjna** jest rodzajem sprawy cywilnej załatwianej w postępowaniu egzekucyjnym, lecz w tym wypadku nie chodzi o jej rozpoznanie, lecz o jej załatwienie w postaci przymusowego wyegzekwowania świadczenia stwierdzonego w podstawie egzekucji, tj. tytule egzekucyjnym zaopatrzonym w klauzulę wykonalności. Egzekucja służy urzeczywistnianiu norm prawa materialnego.

Postępowaniem pomocniczym, pośrednim stadium, określanym mianem pomostu między postępowaniem rozpoznawczym a postępowaniem egzekucyjnym, jest **postępowanie klauzulowe**. Klauzula wykonalności jest aktem sądowym zawierającym stwierdzenie, że tytuł uprawnia do egzekucji. Chodzi o badanie przez sąd kwestii formalnych pozwalających na ocenę, czy tytuł egzekucyjny może uzyskać przymiot wykonalności. Postępowanie klauzulowe ma co do zasady deklaracyjny charakter, chyba że klauzula wykonalności nadawana jest na podmiot, który w postępowaniu rozpoznawczym nie występował w charakterze strony (np. na rzecz współmałżonka albo w razie przejścia uprawnień w trakcie postępowania w wyniku cesji wierzytelności).

Prawomocne orzeczenie jest jednym z tytułów egzekucyjnych, wskazanych w art. 777 k.p.c. (tytułem egzekucyjnym może być m.in. także nieprawomocny wyrok, któremu nadano rygor natychmiastowej wykonalności, orzeczenie referendarza sądowego, ugoda sądowa albo akt notarialny, w którym dłużnik dobrowolnie poddał się egzekucji), zatem w sytuacji, w której dłużnik dobrowolnie nie zaspokoi zasądzonego świadczenia, to wierzyciel – dysponując już **tytułem wykonawczym** – może złożyć wniosek o wszczęcie egzekucji do odpowiedniego organu (komornika sądowego lub sądu rejonowego). Organ egzekucyjny dąży do zaspokojenia roszczenia wierzyciela, przy czym na tym etapie postępowania organ ten nie jest już uprawniony do badania zasadności i wymagalności obowiązku objętego tytułem wykonawczym.

Ze względu na cel wyróżnia się **rodzaje egzekucji sądowej**, wśród których podstawowe znaczenie ma egzekucja świadczeń pieniężnych oraz egzekucja świadczeń niepieniężnych. Egzekucja może zostać przeprowadzona na wiele różnych **sposobów**. Odnośnie do egzekucji świadczeń pieniężnych można wskazać m.in. egzekucję z ruchomości, egzekucję z nieruchomości, egzekucję z wynagrodzenia za pracę, egzekucję z rachunków bankowych czy egzekucję z innych wierzytelności. Na tle egzekucji świadczeń niepieniężnych wyróżnia się egzekucję polegającą na wydaniu rzeczy ruchomej albo nieruchomości (tzw. eksmisja), egzekucję oświadczenia woli, egzekucję czynności zastępowalnej lub niezastępowalnej oraz egzekucję dotyczącą zaniechania lub nieprzeszkadzania przez dłużnika przy czynności wierzyciela.

Rekomendowana literatura:

1) literatura ogólna:

- Broniewicz W., Marciniak A., Kunicki I., *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2020
- Jodłowski J., Lapierre J., Misiuk-Jodłowski T., Resich Z., Weitz K., *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2016
- *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. A. Marciniak, t. I–V, Warszawa 2019/2020
- *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. T. Ereciński, t. I–V, Warszawa 2016
- *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. T. Wiśniewski, t. I–V, Warszawa 2020/2021
- Marciniak A., *Sądowe postępowanie egzekucyjne w sprawach cywilnych*, Warszawa 2019
- Pietrkowski H., *Czynności procesowe zawodowego pełnomocnika w sprawach cywilnych*, Warszawa 2020
- *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. T. Ereciński Warszawa 2013
- Wiśniewski T., *Przebieg procesu cywilnego*, Warszawa 2013

2) nowelizacja postępowania cywilnego:

- *Kodeks postępowania cywilnego. Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Dochodzenie roszczeń w postępowaniu grupowym. Przepisy przejściowe. Komentarz do zmian 2019*, red. T. Zembrzuski, T. I i II, Warszawa 2020
- *Nowelizacja Kodeksu postępowania cywilnego z 4.7.2019 w praktyce*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, R. Flejszar, M. Malczyk, Warszawa 2020
- *Praktyka wobec nowelizacji postępowania cywilnego, Konsekwencje zmian*, red. M. Dziurda, T. Zembrzuski, Warszawa 2021
- *Reforma czy kolejna nowelizacja? Uwagi na tle ustawy z 4.7.2019 r. zmieniającej KPC*, red. P. Rylski, Warszawa 2020

3) wybrane instytucje postępowania cywilnego:

- Błaszczak Ł., *Charakter prawny zrzeczenia się roszczenia w procesie cywilnym*, Wrocław 2017
- Błaszczak Ł., *Zarzut potrącenia w procesie cywilnym (art. 203¹ k.p.c.)*, Warszawa 2019
- Cieślak S., *Formalizm postępowania cywilnego*, Warszawa 2008
- Derlatka J., *Wyłączenie sędziego w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2015
- Dziurda M., *Szczególna zdolność sądowa*, Warszawa 2019
- Ereciński T., *Apelacja w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2020

- Flejszar R., *Zasada dyspozycyjności w procesie cywilnym*, Warszawa 2016
- Gapska E., *Wady orzeczeń sądowych w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2009
- Gil P., *Dowodzenie w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2019
- Gołąb A., *Umorzenie postępowania w procesie cywilnym*, Warszawa 2019
- Góra-Błaszczkowska A., *Zasada równości stron w procesie cywilnym*, Warszawa 2008
- Jędrejek G., *Legitymacja procesowa w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2018
- Klich A., *Dowód z opinii biegłego w postępowaniu cywilnym. Biegły lekarz*, Warszawa 2016
- Kostwiński M., *Merytoryczne rozpoznanie sprawy w procesie cywilnym w ramach konstrukcji odwrócenia sporu*, Warszawa 2019
- Kościółek A., *Zasada jawności w sądowym postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2018
- Kulski R., *Ochrona interesów zbiorowych w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2017
- Laskowska-Hulisz A., *Zakres orzekania sądu pierwszej instancji w procesie cywilnym*, Warszawa 2018
- *Nadużycie prawa procesowego cywilnego*, red. P. Grzegorzczak, M. Walasik, F. Zedler, Warszawa 2019
- Osowy P., *Interwencja główna*, Warszawa 2017
- Rawczyński P., *Zdolność procesowa w sądowym postępowaniu rozpoznawczym w sprawach cywilnych*, Warszawa 2018
- Rylski P., *Działanie sądu z urzędu a podstawa faktyczna wyroku cywilnego*, Warszawa 2009
- Rylski P., *Uczestnik postępowania nieprocesowego – zagadnienia konstrukcyjne*, Warszawa 2017
- Studzińska J., *Interwencja uboczna w procesie cywilnym*, Warszawa 2019
- Świtaj K., *Skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia*, Warszawa 2004
- Wolwiak I., *Zakończenie postępowania rozpoznawczego*, Warszawa 2019
- Zembrzuski T., *Nieważność postępowania w procesie cywilnym*, Warszawa 2017
- Zembrzuski T., *Skarga kasacyjna. Dostępność w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2011
- Ziemiński K., *Dowód z zeznań świadka w procesie cywilnym*, Warszawa 2019